

Jargivello
ASSOCIACIÓ D'ESTIMA

LA ROCA

Nº 2

XODOS
agost 2010

Brançal

AFORTUNADAMENT LA VIDA de l'Associació Cultural l'Argivello transcorre ja amb plena normalitat, si es pot considerar normal haver nascut en un país immers en una greu crisi econòmica. Potser no hem escollit el millor moment per nàixer, o potser tots els moments són difícils quan es tracta de trobar finançament per als projectes i les il·lusions culturals d'un petit poble de muntanya com Xodos. Tots dos, projectes i il·lusions, es veuen afectats per la retallada de la despesa pública, el que ens obliga a ajustar les expectatives per a l'any vinent.

Però també hi han motius de satisfacció. L'any passat la restauració i rehabilitació del Forn del Poble era només un desig compartit per molts veïns, al qual l'Associació l'Argivello li hi havia donat forma de projecte. Avui aquest somni és ja una realitat gràcies, cal dir-ho, a la plena col·laboració de l'equip directiu i la brigada d'obres del Parc Natural de Penyagolosa que han treballat amb gran perícia, supervisats pels membres de la corporació municipal, i gràcies també a la desinteressada i eficient implicació de dos magnífics professionals del poble: Ramon el Forner i Cebrian el Fuster, un dirigint i coordinant la posada a punt del forn i l'altre elaborant artesanalment les eines i el mobiliari necessaris per a pastar i coure.

En el passat, aquest local ha estat molt més que un lloc on es feia el pa. De fet, la gent que el van fer servir habitualment recorden el Forn com una de les institucions més importants en la vida social xodenca, com una assemblea quasi permanent de les dones del poble on circulava la informació i es comentava la quotidianitat i les notícies que els afectaven.

Tanmateix, la restauració física de l'edifici del Forn, tot i ser ben important, no és més que una fase imprescindible per a poder posar-lo en funcionament varies vegades a l'any, en dates senyalades com ara a Pasqua, per la Mostra de l'Alcalatén, a les Festes Majors, per Sant Antoni,... i que en eixes ocasions torne a ser lloc de trobada i de participació col·lectiva. Ara però, amb un caràcter més festiu i recreatiu, de recreació periòdica d'aquest ritual artesà de l'elaboració del pa, dels prims, dels cocs i dels pastissos.

La inauguració serà dissabte 14 d'agost i s'espera una gran participació de tots els que hi sereu al poble en aquestes dates. Confiem que aquesta data serà només el començament d'una nova etapa en la vida del Forn de Xodos.

Edita: L'Argivello, associació cultural, Xodos. Disseny portada: Amat Bellés
Consell de redacció:

Artur Aparici (director), Anna Montero, Gustau Muñoz, Amat Sánchez, Carme Puig
Imprimeix: Gràfiques Amat Gascón, S. L., carrer Lluçena, 29, Castelló de la Plana
Dipòsit legal: CS-239-2008

L'encant de Marinet

Josep Lluís Viciano Agramunt

Si vas a Penyagolosa
passaràs per Marinet
i topetaràs a Gimeno
geladet com un cuquet.

Cançó popular

EL PER MALA SORT DESAPAREGUT Dr. Sánchez Adell comentava més d'una volta que en el camp de les col·laboracions escrites hi havia molts *republicans*, gent que publicava i republicava les mateixes coses, quasi sempre sense aportar res de nou. Açò sovinteja en llibrets de festes i semblants, on ixen coses que ja has llegit abans. Les notes que segueixen són un poc «republicanes» per això, ja que algunes formaven part d'un article tret fa anys en el butlletí de l'Associació Arqueològica de Castelló (núms. 9-11, 1990-1991), on també es tractava dels encants de la cova del Castell de Corbó, a Benassal; del Bounegre, a la Muela, en la ratlla d'Argeleta i Lludient; i algun més que sols s'esmentava de pas.

El despoblament brutal de la muntanya va afectar molt desfavorablement el patrimoni cultural del País, ja que amb la marxa dels pobladors van marxar coneixements atàvics, toponímia menor, lèxic, històries i contalles, etc. Açò fa que aconseguir les informacions replegades fa anys, quan encara hi havia gent a tots els masos, ara és un treball impossible, o quasi. I per això és bo reavivar les notes velles, reaprofitar-les, i ajudar que les contalles no morguen del tot.

A la dreta de Penyagolosa es veu de lluny la silueta inconfusible de la mola de Marinet, de 1.466 metres d'altitud. Té un accés fàcil des del pla de la Creu. La cobrix una vegetació de taques de pinar jove, carrasquissos, ginebres, càdec i savines, sense oblidar els eriços, testimoni d'un clima fred.

La Mola és un punt fort natural aprofitat per gents de diferents cultures als llarg dels temps. Apareix citat com a poblat eneolític en la relació d'estos feta pel Dr. Bosch Gimpera. Hi ha també deixalles d'un Bronze tardà, seguides d'indícis del Ferro antic. De construccions hi ha despulles d'una torre assolada en el punt més elevat, sobre unes riscles, i arrecerats contra elles hi ha habitatges, les despulles de la muralla, forta en la part més accessible, que a més

Marinet. Planell de la mola, amb Penyagolosa al fons. Foto: Felip Guidotti

de funció defensiva també han pogut fer de tanca ramadera, com en altres punts de les comarques castellonenques.

Ja molt després el poblament medieval islàmic reaprofità parcialment el pobladet prehistòric. Apareix esmentat a les cartes de població de Vistabella de 1251 i 1382, en fer la volta del terme. En la primera diu: ... *in caput Penam Golosa vadit a Marineta et de Marineta vadit serra serra...* I en la segona: ... *de dicto capite Penegolose tendunt apud Marineta et de Marineta tendunt serra serra ...* Llavors ja deu trobar-se despoblat, cosa que confirmen els indicis de terrisses islàmiques medievals, que pareix que no passen del segle XIII en el seu ús.

De Marineta es contenen unes quantes històries. Del que és comú a totes elles, més o menys, es poden traure les condicions de com s'ha d'accedir a la Mola la nit de sant Joan, solstici d'estiu. S'ha de fer sense armes ni res que pugui fer mal i sense cap objecte religiós, com són medalles, reliquiaris, escapularis, etc. Ja a la Mola s'ha de quedar nu, sense res a sobre. Segons els informadors, gent major, eren coses que ja contaven els vells. En totes les versions s'entén que parlen d'homes, excepte en una on es diu que ha de pujar una xica fadrina «sense camisa», es pot entendre que nua. Tot aconseguit, l'Encant es manifesta a les dotze de la nit «al gardell de la roca».

Marinet. Despulles de construccions. Foto: Felip Guidotti

Les diferents versions sobre l'Encant són així:

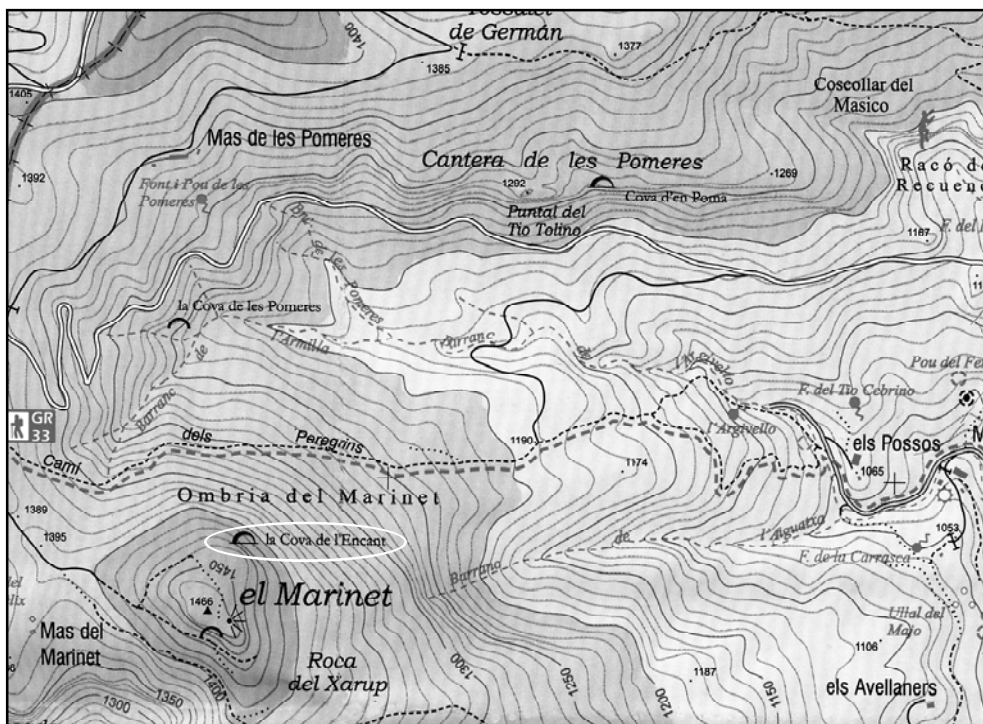
Una, poc corrent, diu que l'Encant és una xica i si la toques amb el dit es rebenta en diners.

En altra cal endevinar una pedra concreta de la Mola. Llavors ix l'Encant i apareix un tresor que van deixar els moros.

Un grup de gent va pujar i va tenir sort; a mitjanit els va eixir una massa negra, informe, i a darrera d'ella com un pas il·luminat. No es van atrevir a passar i van fugir a la carrera.

Va pujar un masover i va seguir totes les condicions per que apareguera l'Encant. Quan van sonar les dotze al campanar de Vistabella aparegué un bou de banyes molt grans, que arrossegava una cadena. El bouàs el va envestir i, esglaiat, va eixir a tot córrer per aquelles costeres, sense esperar el tresor, a enganxons per la malesa. Després dia allò de:

Que no em parlen de Marinet,
que és un Encant de mala llet.

Marinet. Plànol de situació. Font: Xodos. *Mapa del terme municipal*, el Tossal cartografies

Hi ha el cas de la pujada d'una colleta amb escopetes, dels quals solament un va arribar al més amunt. Este va seguir totes les condicions, però va conservar el bastó per costum. Mentre esperava es va sentir un soroll i va passar un gos a tot córrer, però no va succeir res més, ell creia que per haver conservat el bastó, arma a la fi.

En un altre va pujar un amb fama de molt valent, i mentre esperava l'hora es va recolzar en una de les cavitats que hi ha. Va becar i quan es despertà ja era dia clar. Així no va veure ni Encant ni res.

Dels termes d'Atzeneta i Lluçena hi ha històries que parlen d'un avenc. Segurament ajunten dades de l'avenc de Penyagolosa amb l'Encant. En una de les contalles tiren un cabiró al pou i ix un gall negre. En l'altra parlen d'un masover que anava a festejar i de l'avenc li va eixir l'Encant, que era un home amb una mena de sotana i un llum; li va dir que el tocara i es convertiria en or, però va fugir, perseguit per l'Encant.

Els costums populars guarden com fossilitzades deixalles dels temps passats. Unes vegades formen part de la vida quotidiana i les tens a la vista, a la llum del dia, cristianitzades. Les festes més o menys properes als solsticis, com són Nadal, sant Antoni o sant Joan, en són un bon exemple. Però en altres prenen el camí de la cosa esotèrica, marginal, i este pot ser el cas dels Encants.

Açò podria relacionar-se amb la condició de no portar cap objecte religiós, com si es volgués evitar la interferència de cap religió «oficial» o més o menys acceptada. També el no tenir armes i objectes ofensius, així com quedar nu, potser caldria interpretar-ho com que l'home no ha de confiar ni esperar res més que d'ell. Ni de l'ajut moral que poden donar-li medalles, escapularis, etc., ni la tranquil·litat d'ànim que li pot donar una arma. Sobre açò cal dir que en una passera d'aparicions que es va produir a Penyagolosa en el primer quart del segle xx, tot aquell que trafegava de nit per la muntanya anava amb l'escopeta preparada, i algun tret es va fer.

A més les despulles de construccions antigues sempre han cridat l'atenció dels camperols i activat la seua imaginació. Per lògica la vida dura fa que pensen en el tresor amagat, la troballa del qual comportaria el canvi total, el viure sense límits econòmics. En les històries ve a representar el favor que es vol obtenir de l'Encant, després d'acomplir tot el ritual. El toro, representació solar, símbol de la virilitat i el poder, potser ocupa el lloc de la divinitat que farà possible això.

Finalment, és segur que hi haurà més contalles sobre l'Encant que caldria conèixer, abans que el pas del temps les esborre per sempre.

Sacrificio

Pablo Montolio*

Viernes de abril
y eres el último.
La triste campana
fiel a su impulso
anuncia en la Loma
a las cuatro en punto,
cantos solemnes
negruras y bultos.
Son peregrinos
rindiendo culto,
a las promesas
de sus difuntos.

¡Ya están en la Vega!
decimos muchos,
desde la Roca
potente muro.

Barranco arriba
van trece, los justos.
Sombrero y cayado
casi barbudos.

Su paso es lento
en fila de a uno
por el camino
largo y abrupto.

De penitencia,
ruta de ayuno.
sin comodidades,
despreciando el lujo.
Si éste existiese,
viaje nulo.

Campana de bronce
con eco de luto,
saluda el regreso
de pies desnudos,
que son negativa
al celo de lucro
de falsos profetas
profanos, intrusos,
sólo ostentando
vanidad y orgullo.

* A *El juglar de la montaña*. València 1953.

La datació de la carta de poblament de Xodos

Cèsar Mateu i Beltran

Introducció

El segle XIII és el moment de l'expansió de la corona catalanoaragonesa cap al sud i cap a l'est. Concretament, el segon terç d'aquest segle marca el naixement del País Valencià. La conquesta no va ser en absolut una cosa improvisada. Catalunya ja havia mantingut contactes econòmics amb Xarq al-Andalus. En principi, els nobles aragonesos van portar la iniciativa, però l'octubre de 1225, en acabar el temps de servei obligatori, van abandonar Jaume I durant el primer setge de Peníscola; el rei en va poder traure una important lliçó: li calia la presència catalana per a contrapesar el poder aragonès.¹

Les cartes de poblament

Enric Guinot² ofereix una definició del que és una carta de poblament enfront d'altres documents més o menys similars. De bon principi emmarca el concepte sobre un «plantejament d'anàlisi històric que no es limite als aspectes formals de la documentació». Així, cal situar aquests documents en l'àmbit del repoblament, entès com l'assentament de comunitats humanes amb una entitat superior a la mera unió de persones que, en la majoria dels casos, implica la constitució quasi immediata d'*universitats*, conforme s'anomenava els municipis en el context medieval. A més, aquest assentament es fa sota el model econòmic i social del feudalisme, amb unes relacions específiques (i especificades en el propi document) entre la comunitat i un personatge que pertany a la classe dominant. En definitiva, el document que plasma l'interès dels grups socials per poblar un lloc determinat s'anomena carta de poblament.

José Sánchez Adell recull també el caràcter gairebé mític que actualment s'atorga a aquesta mena de documents, perquè «venen a ser la partida de naix-

1. GLICK, a GIL MASCARELL (1992, 72-73).

2. GUINOT (1991, 17-22).

ment dels nostres pobles».³ La carta sol recollir el fur al qual s'acullen els pobladors del lloc, les condicions que poden imposar les cartes de poblament, el nombre màxim de pobladors, el nom dels repartidors de les terres (els *quinyoners*), la citació dels mitjans de producció (boscos i pastures, aigua, camins, etc.), la càrrega tributària (com ara la *dècima* i la *primícia*), alguns altres drets del senyor, com ara l'*host* i la *cavalcada*, a més dels serveis que es reservava o cedia (molins, forns, etc.). Trobarem una bona part d'aquests elements a la carta de poblament de Xodos.

Podem explicar la conservació i la reproducció (els *trasllats*) d'aquests documents ben fàcilment: els propis actors socials implicats (les universitats i els senyors feudals) volen mantenir el corpus on consten les obligacions i les franqueses de tots plegats: els nobles, per a garantir el cobrament dels drets senyorials; els municipis, per a mantenir el nivell d'exigència senyorial i les franqueses i llibertats de les quals podien gaudir.⁴ De fet, la llarga durada, des del segle XIII fins el XIX, de la tinença de l'Alcalatén (com la majoria de senyorijs valencians) no resulta estranya la conservació d'una o diverses còpies de les cartes de poblament.⁵

La carta de Xodos

La carta es conserva en el conjunt documental anomenat lligall 1, concretament entre els folis 11 recto i 12 recto. Es tracta de l'anomenat manuscrit X perquè és la inicial del poble on s'ha conservat, Xodos. Aquest manuscrit era desconegut fins 2003, any en què vam publicar l'edició filològica de la carta de poblament. Fins aleshores, només es coneixia el manuscrit que anomenem V, per València, la ciutat on es conservava. El manuscrit V es troba al llibre de Manaments i empires, 1625, llibre 4, mà 34, foli 14r. Aquesta còpia es va fer el 4 d'abril de 1625, a instància de tres notaris; el mateix dia, els representants de Xodos van traure la còpia de la carta que es va conservar a la pròpia població, el manuscrit X.

A més, existeixen tres edicions de la carta de Xodos anteriors a la de 2003. Totes tres, òbviament, són filles del manuscrit V, ja que aquest text era l'única còpia coneguda fins llavors. Les dues primeres edicions són obra de Manuel Ferrandis Irles, un estudiós castellanenc de la darrerria del segle XIX i l'inici del segle XX, publicades primer a *Ayer y Hoy, revista de Castellón* i després al *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*. Es tracta de dos documents amb lleugeríssimes diferències. La segona edició va influir poderosament en la tercera, especialment en l'errada d'atribucions notariales que comet l'autor. La tercera

3. SÁNCHEZ ADELL, a CHUST (1992, 187-190). La traducció del literal és nostra.

4. GUINOT (1991, 9).

5. GUINOT (1991, 10).

edició esmentada correspon a l'historiador Enric Guinot Rodríguez Enric Guinot i s'inclou en la col·lecció documental editada sota el títol *Cartes de poblament medievals valencianes*, el 1991.⁶ Cal indicar, però, que aquesta edició contenia algunes imprecisions que l'edició de 2003 va mirar d'ajustar:

- a) pel que fa a la datació, que situava el 17 de juny de 1292, sense tenir en compte que es tracta de l'any de l'Era i no pas de l'any del Senyor;
- b) també datava el primer trasllat el 19 de febrer de 1276 (en realitat de 1275) i l'atribuïa a Pascasi Aragonés (en comptes del notari de Vilafamés Pere Ferrer);
- c) finalment, indicava que la primera edició de la carta de Xodos, de Ferrandis Irlles, es trobava a la pàgina 341, del tom I (1902), de la revista *Ayer y Hoy* (en realitat a la pàgina 406, mentre que l'article en el qual es troba inclosa s'inicia a la pàgina 344).

L'enigmàtica datació de la carta de poblament

Un dels aspectes més interessants, quasi novel·lesc, de la investigació que va dur a la quarta edició, de 2003, va ser l'atribució correcta de la data de signatura de la carta de poblament de Xodos.

Una fórmula ben estranya

El nucli més antic de la carta de poblament de Xodos acaba amb la fórmula de datació següent: «Facta carta decimo quinto chalendis julii quando Era la encarnación mil duscientos nonagesima secunda». Aquesta estranya fórmula (*quando era la encarnación*) no és gens usual entre els documents que hem pogut consultar. A tall d'exemple, podem esmentar algunes cartes de poblament valencianes, citades per Enric Guinot (1991), amb fórmules diferents de l'habitual *anno domini* català; així, podeu consultar les fórmules de les cartes de l'alqueria de Puçol («anno Incarnationis Christi»), d'Ares («Era»), les alqueries de Sueca, Saucelles i Alborig («anno Christi Incarnationis»), del Forcall («anno Verbi Incarnati»), Alacant («era»), de Bocairent, Agres i Mariola («anno Domini ab Incarnatione»), etc.

L'any de l'Era, al segle XIII, representava el sistema de datació més estès a l'Aragó, justament el lloc d'origen del primer senyor de l'Alcalatén. D'una altra banda, l'any de l'Encarnació era l'any del naixement del Senyor, de manera que les fórmules que citen aquests dos esdeveniments es refereixen al mateix

6. GUINOT (1991).

sistema: l'any del Senyor (*l'anno domini*). Entre l'any de l'Era i l'any del Senyor, hi havia una diferència temporal de 38 anys.

A les cartes que acabem de citar, editades per Guinot, trobem fórmules que es basen en l'any de l'Era o de l'Encarnació, però mai no esmenten les dues variants a l'hora. Hi ha algunes altres dades rellevants:

- a) la datació basada en l'any de l'Era es troba sovint en documents de senyors aragonesos o castellans
- b) l'Era s'expressa en femení; només trobem el gènere masculí en la indicació dels anys si l'Era s'introdueix per l'article castellà masculí *el* (apostrofat *l'*) i amb la indicació final *annos*.

La fórmula de datació de Xodos parteix de les dues premisses que acabem d'expressar:

- a) la carta és atorgada per un senyor aragonès, Ximén d'Urrea II, l'escriu del qual, Lario de Roda, potser la data atenent a l'Era Hispànica
- b) la fórmula de datació s'expressa majoritàriament en femení, perquè ho fa en dos elements dels tres que tenen gènere: *mil duscientos nonagesima secunda*.

A partir d'aquesta anàlisi inicial, podem sospitar, com a mínim, que la indicació *la Encarnación* pot ser incorrecta i que *era* no és pas un verb sinó el substantiu *Era*. En el mateix sentit, també podem sospitar que *quando* és una mala traducció del llatí *ab* o *sub*.

No podem arriscar-nos a afirmar categòricament que els testimonis de la carta de poblament de Xodos siguen *una mala còpia*, conforme feia Ferrandis Irlés en l'edició de 1902. Potser la fórmula de datació original ja era incorrecta. Hem de pensar que ens trobem en el moment de pas del sistema de l'Era Hispànica a l'any del Senyor; a més, cal pensar que el notari de Vilafamés Pere Ferrer, com a fedatari, va copiar el document original *bé i fidelment*.

Així doncs, establim la hipòtesi que la fórmula de datació és incorrecta probablement ja en el document original. Mirarem de demostrar aquesta suposició, mentre descartem les hipòtesis alternatives.

Un trasllat que no pot ser

La carta de poblament de Xodos fou redactada *decimo quinto chalendis julii quando Era la encarnación mil duscientos nonagesima secunda*, és a dir, si no tenim en compte la diferència entre els sistemes de datació de l'any de l'Era o de l'Encarnació del Senyor, el 17 de juny de 1292. Hi ha però un primer tras-

llat datat l'any del Senyor (*anno domini*) de 1275, realitzat pel notari de Vilafamés Pere Ferrer.

Aquesta aparent contradicció, un document original de 1292 i una còpia posterior de 1275, va ser advertida per Guillen de Sa Vall, en l'article que acompanyava l'edició de 1950: «hay en ella [en la carta] un punto dudoso a dilucidar por la manera de estar expresado y es el referente a su fecha. [...] El mismo documento viene a sacarnos de la duda: el notario Pedro [Pere] Ferrer hizo en 1275 el testimonio que vió su colega Pedro Cebrián [Pasqual Sebrià, en realitat] en 1348».7

La pena és que Sa Vall no ens aporta cap informació concloent, en el sentit de constatar l'existència d'un notari Pere Ferrer, pels volts de 1275, a Vilafamés, de manera que faria minvar la possibilitat que el primer trasllat de la carta de poblament fóra una falsificació o que Pasqual Sebrià, en el segon trasllat, hagués marrat la data del primer. Caldrà dirigir la investigació en aquest sentit.

El notari Pere Ferrer de Vilafamés

Documents per a la història de Vilafamés, de Carles Rabassa i Carmen Díaz de Rábago, és un interessant volum en què consten «tots els documents que fan referència a Vilafamés, però concretament al terme històric del castell del mateix nom, el qual era més extens que l'actual terme municipal i hi incloua també els llocs de la Vall d'Alba i Sant Joan de Moró».8 Sembla lògic que hi puguem trobar alguna referència al notari Pere Ferrer.

Efectivament, ja l'1 de juny de 1270, exerceix el nostre Pere Ferrer a la notaria de Vilafamés. Els documents que ho constaten són tres escriptures i una sentència dels anys 1270 (dos), 1274 i 1278, citades per Rabassa i Díaz de Rábago en el seu estudi amb els números 15, 16, 18 i 19.

Podem assegurar, d'aquesta manera, que el notari Pere Ferrer exercí a Vilafamés almenys durant la dècada dels anys 70 del segle XIII. Sembla assenyat afirmar que el primer trasllat de la carta de poblament de Xodos no és cap falsificació. De tota manera, tot i que sembla que es confirma que aquest trasllat és efectivament de 1275, no podem descartar que no siga posterior a 1292 i que Pere Ferrer badés la data.

Encara haurem d'obrir una altra via d'investigació: potser els hereus de la casa d'Urrea, especialment els més poderosos, ens facilitaran alguna referència que permeta aclarir la datació de la carta de Xodos. El nostre home, sens dubte, és el X comte d'Aranda, el descendent més il·lustre de Ximén d'Urrea.

7. SA VALL (1950, 18).

8. RABASSA i DÍAZ DE RÁBAGO (1995, p. XIX).

El comte d'Aranda

Pedro Pablo Abarca de Bolea i Ximénez d'Urrea (Siétamo, 1719-Épila, 1798), X comte d'Aranda, va heretar el senyoriu de l'Alcalatén entre molts altres territoris. A les comarques castellonenques és força conegut perquè donà l'impuls definitiu a la indústria ceràmica alcorina.

El comte d'Aranda exercí càrrecs importants durant el mandat dels reis espanyols Felip V, Ferran VI, Carles III i Carles IV; entre altres ocupacions fou director general d'Artilleria i Enginyers, ambaixador a Polònia i França, capità general (el més jove de Carles III), general en cap en les operacions militars contra Portugal entre 1762 i 1763, president de l'Audiència de València i virrei, president del Consell de Castella, primer ministre de Carles IV i degà del Consell d'Estat.⁹

Ara no ens interessa, però, la vessant política del personatge, sinó una altra cosa més mundana, l'afany per cercar un lloc en el qual dipositar les seues restes, després d'haver mort. El desig del comte d'Aranda per trobar el lloc just, o la supèrbia segons com es mire, ens donaran una clau bàsica per a resoldre l'enigma de la datació de la carta de poblament de Xodos.

Una tomba a Sant Joan de la Penya

El 1785, el comte d'Aranda escriu a l'abat del monestir de St. Joan de la Penya per a sol·licitar un permís i poder consultar els arxius del reial monestir, amb la finalitat de «buscarse la línea de su raíz [les arrels familiars del comte], tanto más siendo el mismo Monasterio depositario de los más antiguos documentos del reino de Aragón» i enviar persones «peritas en caracteres antiguos» que «recorriesen aquellos títulos, documentos, o libros de asiento antiguos, en que se supiese probablemente poderse hallar algo conducente a la mejor prueba del origen, del nombre y sucesores de mi apellido» per a «poder acrisolar y comprobar la opinión heredada de mis predecesores del honrado nombre de Abarca».¹⁰ No serà pas l'honorable Abarca el llinatge que s'investigarà més a consciència, sinó precisament el de la casa d'Urrea.

Ferrer i Olaechea assenyalen quin és el veritable motiu de la recerca genealògica iniciada pel comte d'Aranda: «lo importante de este asunto, no es tanto el legendario origen [...] de los Ximénez de Urrea, sino el oculto deseo del conde en todas estas investigaciones, que no fue otro que el justificar su entronque con los reyes de Aragón para así pedir que fuera enterrado su cuer-

9. OLAECHEA I FERRER (1998, 14-15).

10. OLAECHEA I FERRER (1998, 428).

po en el monasterio [de St. Joan de la Peña], junto a sus mayores. Deseo que manifestó el conde de Aranda en la carta que, desde París, escribió al abad del monasterio de San Juan de la Peña, el 4 de septiembre de 1786». Un desig que finalment va poder acomplir.¹¹

Allò que ens interessa, en definitiva, és l'arbre genealògic que els investigadors del comte d'Aranda van fornir.

La data de la mort de Ximén d'Urrea II

Ferrandis Irlés, a l'article sobre l'origen de la tinença de l'Alcalatén, havia assajat una genealogia dels senyors de l'Alcalatén, tot i que afirmava «solo sentimos que por ser tan raras las noticias y tan dispersas, no nos haya sido fácil conocer la fecha exacta en que comenzaron y terminaron sus señoríos. [...] En lo que no tenemos duda es en la sucesión de los señores».¹² Ferrandis Irlés no en va indicar les fonts; tampoc no va usar aquesta genealogia per a assegurar la datació de la carta de poblament de Xodos.

Els investigadors del comte d'Aranda, per contra, van preparar un arbre genealògic que arribava als orígens, sens dubte mitològics, de la casa d'Urrea. Així, «el origen de la Ilma. Casa Ximénez de Urrea, lo deducen los historiadores [...], unos de un hijo del emperador de Alemania (que entonces lo era Enrique 4º) y otros de éste y la emperatriz Doña Inés, [...] llamado Maximiliano, que vino a la batalla de Alcoraz de la ciudad de Huesca, formando dos opiniones sobre su venida, unos que el día de la batalla se apareció a los cristianos San Jorge, y que trajo un caballero alemán en su caballo, que el mismo día se había hallado en la batalla de la toma de Antioquía; y otros que en dicha de Alcoraz se halló también un hijo del emperador de Alemania, que volviendo de Santiago [...] en peregrinación, se quedó al servicio del rey D. Pedro, primero de Aragón, y que es la más recibida».¹³

Gerónimo Zurita, escèptic, s'hi referia d'aquesta forma als seus *Anales*: «ni pienso afirmarlo por contraste, ni contradecirlo. Mayormente que el principio de los linajes de [...] Urrea es de tanta antigüedad y nobleza en [...] Aragón, que no hay para que ensalzarlos con opiniones que no sean muy fundadas y verdaderas».¹⁴

A l'arbre genealògic del comte d'Aranda,¹⁵ constava en primer lloc l'emperador d'Alemanya Enric IV; després el mític cavaller Maximilià (*Maximiliano o Simón*, conforme indicaven els investigadors); seguien Rui Pérez d'Urrea,

11. OLAECHEA I FERRER (1998, 432).

12. FERRANDIS (1902b, 358).

13. OLAECHEA I FERRER (1998, 432).

14. ZURITA (1967, t. 1, p. 133).

15 Trobareu una reproducció facsímil de l'arbre a OLAECHEA I FERRER (1998, 430).

un Ximén d'Urrea anterior a la consecució de l'Alcalatén (esmentat com a *Ximeno o Simón*)¹⁶ i Pedro Ximénez d'Urrea, encara al segle XII; el següent ja era Ximén d'Urrea, el primer senyor de l'Alcalatén.

Podem ara comparar les dades que constaven als arxius del comte d'Aranda, sobre els primers senyors de l'Alcalatén, amb la cronologia que elaborà Ferrandis Irles:¹⁷

comte d'Aranda	Ferrandis Irles
Ximén d'Urrea I (fins 1248), casat amb Maria Rodríguez	Ximén d'Urrea I (1233-1240), casat amb Maria Rodríguez
Ximén d'Urrea II (fins 1276), casat amb Toda Pérez Cornell	Ximén d'Urrea II (1240-1284), [no indica cap matrimoni]
Joan Ximénez d'Urrea I (fins 1309), casat amb Teresa d'Entença	Joan Ximénez d'Urrea I (1284-1310), casat amb Teresa d'Entença

Si ens fixem en totes dues genealogies, Ximén d'Urrea II mor uns anys abans de l'any 1292, motiu pel qual no pot concedir la carta de poblament de Xodos en aquell any. Aquest fet confirma definitivament que la datació correcta de la carta és 1254, segons el sistema actual basat en l'any del Senyor.

Recapitulació

A partir de l'estranya fórmula de datació de la carta de poblament de Xodos, «Facta carta decimo quinto chalendis julii quando Era la encarnación mil duscientos nonagesima secunda», hem vist com:

- a) aquesta fórmula sembla un exemplar únic o erroni; a més
- b) potser transforma el substantiu *Era* en la forma verbal *era*, de manera que pot referir-se a l'any de l'Era de 1292 (l'any del Senyor de 1254);
- c) existeix un trasllat posterior, de 1275, confirmat perquè hem trobat documentació del mateix notari en la dècada dels anys 70 del segle XIII; i

16. Òbviament, no considerem aquest Ximén, Ximeno o Simón d'Urrea en el còmput de senyors de l'Alcalatén.

17. Dades extretes d'OLAECHEA I FERRER (1998, 430) i FERRANDIS (1902 b, 358) respectivament.

Pedro Pablo Abarca de Bolea. Desè comte d'Aranda

d) Ximén d'Urrea II, el senyor de l'Alcalatén que concedeix la carta de població, va morir abans de l'any del Senyor de 1292.

Amb aquestes dades, podem afirmar que la carta de poblament de Xodos fou datada, o es va traslladar en un primer moment, d'una manera incorrecta, amb la introducció del fragment *la Encarnación* (i possiblement també de l'adverbi *quando*).

D'aquesta manera, en l'edició de 2003, proposàvem una edició que almenys indicara com a supressió el sintagma *la Encarnación* i considerara *Era* com a substantiu, de manera que cal entendre que la carta de Xodos fou redactada l'any de l'Era de 1292, és a dir, l'any del Senyor de 1254.

Bibliografia

- CHUST, Manuel, dir. (1992): *Historia de Castellón*. València: Editorial Prensa Valenciana.
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902a): «Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén» (I); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 344-348).
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902b): «Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén» (conclusió); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 357-359).
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902c): «Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén» (II); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 405-408).
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902d): «Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén» (conclusió de II); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 409-410).
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1950): «Carta Puebla de Chodos por Ximén de Urrea a Martín Talajero y Valero, a 17 de junio de 1254»; a: *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, revista cultural de Castelló (tom XXVI, vol. II, p. 15-16).
- GIL MASCARELL, Milagro i altres (1992): *Història del País Valencià*. València: Eliseu Climent.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1991): *Cartes de poblament medievals valencianes*. València: Generalitat Valenciana.
- MATEU, Cèsar (2003). *La carta de poblament de Xodos* [en línia]. Castelló: <http://usuarios.lycos.es/xodos1254>, darrera consulta: 24/06/2010
- OLAECHEA, Rafael; FERRER BENIMELI, José A. (1998): *El conde de Aranda. Mito y realidad de un político aragonés*. Saragossa: Diputació d'Osca, Ibercaja.
- RABASSA I VAQUER, Carles; DÍAZ DE RÁBAGO HERNÁNDEZ, Carmen (1995): *Documents per a la història de Vilafamés*. València: Ajuntament de Vilafamés, Universitat Jaume I i Generalitat Valenciana.
- SA VALL, Guillem de (1950): «Carta Puebla de Chodos»; a: *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, revista cultural de Castelló (tom XXVI, vol. II, p. 17-18).
- ZURITA, Gerónimo (1967): *Anales de la Corona de Aragón* (edició anotada per Antonio Ubieto i Maria Desamparados Pérez Soler). València: Anuba.

El calendari agrícola de Xodos

Recaredo del Molí

EL XODOS QUE JO RECORDE era un poble agrari, en el que la major part de la població subsistia de l'agricultura i la ramaderia, i les seues gents depenien de la terra. Per això es tenia molt en compte en cada època de l'any què és el que s'havia de sembrar i què el que calia collir. El calendari anual estava marcat per les feines agraries i les famílies s'organitzaven per tal d'acudir a temps al que a cada moment requeria la terra.

Seguint els mesos de l'any, us contaré com s'escalonava, si fa no fa, aquell calendari agrícola que tanta importància tenia en la vida del poble i així, al mateix temps, us assabentareu de quines hortalisses, cereals i fruites, es cultivaven en estos horts i bancals. Veureu també, com hi han hortalisses que es van plantant en diversos mesos de l'any, com ara les pataques o les cebes, i unes altres que durant cada període anual només es planten una vegada.

Per començar, amb els freds del gener es preparava la terra i es plantaven les cols, les faves i els enciams. Era un mes de plantar perquè de collir no es collia res. Al febrer tampoc hi havia res per a collir, però es plantaven les cebes i, una vegada llaurats amb el matxo els bancals corresponents, se sembrava la civada.

De cara a la primavera l'activitat agrícola s'intensificava. S'havien de realitzar diverses feines en horts i bancals, per si venien les pluges primaverals que tot estiguera a punt per a aprofitar la saó. Comptant amb eixa saó, al març se sembraven les remolatxes, les pataques, els enciams, les tomateres, les carlotes o safanòries, els cigrons, els pèsols i, per a fer farratge pels animals, l'al·fals i el *perigallo*.¹ També era el moment d'enllestir els arbres fruitals, el que requeria esporgar-los les branques sobrants i donar-los la forma més convenient per a millorar la producció i per que es poguera collir el fruit amb menys dificultat. Al mateix temps es feien els empelts als arbres que es volien empeltar.

A l'abril es continuaven plantant les pataques i era el moment de plantar les bledes i les bajoques. També se sembrava el panís. Us en haureu adonat

1. Es denominava així a la trepadella. Planta farratgera que en castellà s'anomena realment pipirigallo.

que des de gener fins ara hem plantat i sembrat, però no hem collit res. El mes de maig, en canvi, es collien ja les cebes plantades al febrer i se sembraven cogombres,² carabasses, melons de tot l'any i melons d'Alger. També es tornaven a plantar cebes i bajoques.

Per juny es planten tomateres, les pebreres, les albergínies i més pataques. També comencen a plantar-se bajoques tardanes, mentre que es comencen a collir els enciams, se sega la civada i també es va segant l'herba alfals. Pel juliol ja es cullen les pataques primerenques i es dedica molt de temps a segar el blat, mentre que encara se sembren naps i endívies i es planten cols.

Durant el mes d'agost ja no se solia sembrar res, en canvi es collien moltes coses, com ara pataques, bajoques, alls, tomates, cogombres i cigrons. Al setembre, que tampoc se sembrava, a més de collir-se bajoques i cebes, es collien diverses fruites, com ara els préssecs, les peres i les figues. Octubre era el mes de sembrar el blat i les gentilles³ i de collir remolatxes, pataques, les bajoques tardanes i les pomes. Durant el mes de novembre pràcticament no se sembrava res i únicament es collia allò que haguera quedat per collir del mes anterior, si no s'havia pogut collir abans. I per últim, hi ha una dita popular que ens recorda que desembre és el mes que s'han de sembrar els alls i també ens indica quan els hem de collir, i diu així: *Per Nadal l'all al bancal i per Sant Joan a casa*. Per estes alçades de l'any, degut al fred ja queda poc per collir.

Convé que ens referim també al conreu de fruiters, els quals aportaven diverses fruites necessàries per a l'alimentació de les famílies. Les pomeres, per exemple, tenien la floració a l'abril o al maig però maduraven a l'octubre i les pomes que produïen es dedicaven a consum propi. Si es guardaven envoltades amb palla o penjades del sostre podien durar fins als mesos de març o abril, mes en el que també florien les cireres, que es collien en juny, les primerenques, i a l'agost les tardanes. Part de la collita de cire res es menjava del temps i la resta es conservava amb vi dolç o aiguardent, o en almívar, per a poder-la anar consumint durant la resta de l'any.

Plantades als marges dels bancals, les parres s'esporgaven al gener i es veïen al setembre. Hi havia qui assecava el raïm i en feia panses, però als endrets més càlids i assolellats del terme, com ara les Roques Llises, l'Estepà, les Calçades, Ahicart i altres, com el raïm feia una mica més de grau, es xafava, i d'eixe most, més o menys fermentat, es feia una mena de vi amb gas que anomenàvem xampaina. També per a consum propi, al setembre u octubre es collien les figues, que alguns posaven a assecar esteses damunt de canyissos.

La servera era un arbre generós. Com no feia estelles, de la seua fusta es feien els pilons dels carnisers per a tallar la carn i també culleres per a la cuina i per a les especialitzades feines de la matança. A més a més, les serves (fruit

2. Sovint, per anomenar aquesta hortalissa s'emprava el terme castellà: pepino.

3. Versió dialectal de llentilles.

La població subsistia de l'agricultura i de la ramaderia

semblant a una nespla, però de color vermell groguenc i de gust molt aspre) constituïen un magnífic remei quan s'anava fluix de ventre. Collides al mes d'octubre, bé esteses sobre una llauna a la falsa⁴ o bé tallades pel mig i penjades enfilades, formant rastres o enfilalls, es deixaven secar per a utilitzar-les durant la resta de l'any, per si de cas fóra precís.

També es collien prunes i peres de diverses classes, i préssecs. Totes elles, sovint, es conservaven en almívar, fetes al bany de Maria.

Val a dir que el bon llaurador no era prou que estiguera alerta amb el calendari, havia de tindre en compte també uns altres sabers pràctics, com ara els relacionats amb la influència de la lluna en les plantes. Algunes feines calia fer-les en el període lunar apropiat. La llenya per al foc, per exemple, cal tallar-la en lluna nova, mentre que si la llenya va destinada a fer bigues o portes s'haurà de tallar en lluna vella. Les plantes que se sembren en lluna nova creixen molt però, en canvi, fan molt poc de fruit, just al contrari que si les plantem en lluna vella, que ens creixeran menys però seran més generoses i ens produiran més. A més a més, la terra és millor remoure-la en lluna vella i si ho fem així ens aguantarà més la saó. I també hem d'aprofitar la lluna vella quan vulguem netejar les basses, les séquies, els pous i les fonts.

4. Sala més alta de la casa

Es dedica molt de temps a segar el blat

I ja que hem parlat de verdures, fruites i cereals, comentem una miqueta les carns que completaven l'alimentació de les famílies xodenques i en concret la matança del porc. En la majoria de les cases es feia una matança, en la qual se sacrificaven més o menys animals segons les possibilitats econòmiques de la família i la quantitat de membres que la integraven. Cal dir que les famílies solien ser extenses, per això podia ocórrer que el mateix dia se sacrificaren, per exemple, dos bacons –d'un any d'edat aproximadament–, una cabra, un conill i un pollastre. En qualsevol cas, la carn més important en la matança era la del bacó.

La matança se solia fer entre el 15 de desembre i el 30 de gener, però els preparatius començaven ja uns parell de mesos abans, quan es tallaven un grapat d'argilagues que eren depositades baix d'unes pedres per que, amb el pes, s'anaren aplanant les branques. Volien que, aplegat el dia de la matança, les argilagues foren planes i la soqueta per a agarrar-les fóra llarga, així podrien soflimar-li els pels al porc amb facilitat, sense que la calor intensa de l'argilaga encesa els poguera socarrar també les pròpies celles. També anticipadament, en este cas el dia d'abans, es deixaven amanides eines i ganivets, es pelava, netejava i trossejava la ceba i es posava a bullir, de manera que, una volta rentada, després d'eixugar-li tota l'aigua que poguera quedar-li, ja es deixava preparada per a mesclar-la amb l'arròs i fer la pasta de les botifarres.

En la majoria de les cases es feia una matança

He de destacar com en la casa que es feia la matança aquell era un dia de festa. Pel matí, quan despuntava el dia, els participants començaven menjant coc amb oli i prenent una copa d'anís. A continuació, cadascú tenia unes feines assignades. Una vegada sacrificat el porc, les dones s'encarregaven de netejar els budells i els homes de netejar i escorxar l'animal. Acte seguit es torrava al foc un poc de magre i fetge, que constituïen la base principal de l'esmorzar. Les feines de la matança continuaven amb l'amaniment de les pastes per a les botifarres, llonganisses, xoriços i bolos. I cap a migdia, amb el conill i el pollastre es preparava una bona cassola d'arròs per a dinar. En acabant, amb el farciment prèviament preparat, s'anava fent tot l'embotit i amb la resta es guisaven les tallades per a conservar-les en perol. Freqüentment es preparaven també uns presents, amb distintes parts de la carn de la matança, per a unes altres famílies amigues o que, per alguna raó, no havien pogut estar presents.

Part de la festa consistia en el fet que eixe dia es menjava més de l'habitual. Quan s'estava acabant la feina es guisaven: de primer plat, cigrons amb uns ossos guardats de l'any anterior, i de segon, es menjaven botifarres i llonganisses. Per a les postres es prenia café o xocolata. I encara hi havia qui aprofitava la festa per a fer alguna *profia*. Anecdòticament us referiré la d'aquells dos que es van desafiar que un menjaria una botifarra més de les que es menjara l'altre. Quan la família que feia la matança, temerosa que se'ls acabaren

Les pomes maduraven a l'octubre

tot el bacó, va dir prou i no va voler torrar més botifarres, en portaven menjades l'un 32 i l'altre 33.

Del producte de la matança la família menjava tot l'hivern i bona part de l'any. No ens pot estranyar, per tant, que en esta festa el menjar fóra protagonista central. Així ho va demostrar Pau de Lluís en la poesia que va recitar en una d'estes matances. Deia així:

Botifarra tu que plores, perquè al foc t'estan rostint,
espera't una miqueta, només el moment precís,
per a dir-te que eres graciosa i més morena que el vi,
i agarrant-te de la cua, te'n vas de viatge en un parell d'engolits.
Aprèta i no t'acovardes fins que pugues eixir tan feliç,
al compàs de castanyetes, simbombes i cornetins
eixa eixida és molt bonica, sobre tot si és de matí,
instruments de tota classe, d'eixos d'aires i bufits,
que et faran la serenata d'un viatge tan feliç.
Amb la sària de l'abuelo i els cogullons cosits,
omplirem un solc, de pataques i de panís,
i tornarem a vore la botifarra pel mateix camí.